

І. П. Радомський, завідувач кафедри фізичного виховання навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, кандидат педагогічних наук, доцент

САМООСВІТА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто проблеми самоосвіти, яка разом з самовихованням є складовою самостійності працівника органу внутрішніх справ. Досліджено найбільш значущі напрями самоосвіти, рівні розвитку самоосвітніх умінь та основні методи – робота з літературою та технічними засобами.

Ключові слова: самостійність; самоосвіта; самовиховання; рівні розвитку самоосвітніх умінь; робота з книгою.

Ефективність професійної діяльності правоохоронців залежить від якості їх особистої професійної підготовки, уміння швидко орієнтуватися в обстановці, адаптуватися до сучасних умов, адекватно реагувати на ситуацію, передбачати і випереджати дії правопорушників. На виховання таких якостей правоохоронців нової генерації спрямована діяльність вищих навчальних закладів МВС України.

Досвід показує, що чим активніша навчальна діяльність особистості, тим успішніше виконуються навчальні, виховні та освітні завдання. Саме тому особливого значення набуває посилення проблемності у вирішенні педагогічних питань, розвиток змагальності між працівниками органів внутрішніх справ (ОВС) у оволодінні знаннями, упровадженні особистісно орієнтованого підходу до людини, проведення творчих дискусій, виконання професійних завдань, збільшення часу самостійної пошукової роботи, уміле керівництво самоосвітою працівника ОВС. Усе це посилює навчальні й освітні можливості педагогічної діяльності.

В. О. Сухомлинський уважав, що читати виховувати самого себе – найскладніша робота вихователя з вихованцями, яка можлива тільки у процесі самопізнання, самовиховання й самовдосконалення. Самовиховання, на думку В. О. Сухомлинського, – це насамперед “...людська гідність у дії, це могутній потік, що рухає колесо людської гідності. Справжня майстерність виховання особистості – дати їй можливість самій подумати як виховувати себе, як стати кращим, як боротися за себе, переборюючи труднощі, переживаючи радість

перемоги” [1, с. 326]. М. А. Костенко, досліджуючи професійно-творчий саморозвиток особистості майбутнього фахівця, довела, що “...саморозвиток особистості в навчальному процесі забезпечує подальшу творчу самореалізацію в професійній діяльності та здійснюється за допомогою механізмів самопізнання, самоорганізації, самоосвіти” [2, с. 15].

Самостійність є найбільш істотною ознакою людини і як особистості, і як суб’єкта діяльності. С. У. Гончаренко вважає, що “...самостійність характеризується сукупністю знань, умінь і навичок, якими володіє особистість, ставленням особистості до діяльності, її результатів і умов здійснення” [3, с. 297]. Самостійність можна розглядати і як властивість особистості, і як здатність, і як показник активності людини, і як критерій її зрілості в тій чи іншій сфері соціальної практики.

Л. Г. Подоляк та В. І. Юрченко визначають самостійність особистості у навчанні як уміння систематизувати, планувати, здійснювати, контролювати й регулювати свою навчально-професійну діяльність і пізнавально-розумові дії без очевидної допомоги й прямого керівництва з боку викладача [4, с. 170].

Для розвитку самостійності у працівників ОВС потрібно формувати такі вміння:

планувати відповідність виконання завдань, визначати і систематизувати розумові та практичні дії (методи і засоби), які необхідні для цього;

самостійно контролювати свої дії, зіставляючи їх з метою; якщо є потреба, то узгоджувати їх між собою, коригувати, уточнювати й регулювати їх застосування;

оцінювати результати своєї роботи та визначати подальші її перспективи.

Самостійність необхідна і чітко виявляється у самоосвіті та самовихованні особистості. Одними з перших проблему самоосвіти розглядали С. Т. Шацький і А. С. Макаренко. Б. П. Єсіпов, Е. Я. Голант, Д. Б. Богоявленська, І. М. Грагун вивчали самоосвітню діяльність у зв’язку з самостійною роботою [5]. Пізніше проблему самоосвіти Ю. К. Бабанський, М. О. Данилов, І. Я. Лернер, О. М. Матюшкін, М. І. Махмутов, С. А. Шапоринський [6; 7; 8] досліджували у взаємозв’язку з формуванням пізнавальної самостійності та проблемним навчанням. Нині проблему організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності особистості вивчають такі вчені, як В. К. Буряк,

Я. В. Галета, Л. М. Романішина, М. І. Сметанський, І. М. Шимко, Н. О. Шишкіна, Е. М. Шиянов та ін. [9; 10; 11; 12].

Дослідники трактують самоосвіту як прагнення й уміння самотужки виконувати пізнавальні завдання. Її визначають як систему і процес набуття необхідних знань, навичок та умінь шляхом самостійних занять (Є. Комаров) [13, с. 32], як засіб і компонент саморозвитку особистості (Н. М. Трофімова, Є. І. Єр'оміна) [14, с. 42].

А. К. Громцева визначає самоосвіту як цілеспрямовану, систематичну, керовану самим студентом пізнавальну діяльність, необхідну для удосконалення його освіти. У цьому випадку студент сам чи за допомогою викладача визначає освітню мету, зміст пізнавальної діяльності, обсяг та організацію своєї роботи [15, с. 13].

Б. Ф. Райський та М. Н. Скаткін вважають, що самоосвіта як форма самостійної пізнавальної діяльності має такі особливості: по-перше, це не обов'язкова, а добровільна пізнавальна діяльність, студенти самі обирають форму самоосвіти, зокрема, це може бути індивідуальна робота з книгою, гурток, відвідування лекторію, факультативні заняття, перегляд телепрограм; по-друге, студенти самі регламентують самоосвітню роботу, ураховуючи свій вільний час; по-третє, студенти за своєю ініціативою звертаються за допомогою до викладача чи інших спеціалістів [16, с. 81].

Є. О. Комаров визначає самоосвіту як організоване навчання. Учений указує, що самоосвіта – це досить непростий вид навчання, тому що людина при цьому має поєднувати в собі три ролі, зокрема, самоорганізатора (як організувати самоосвіту), учня (які мої психологічні особливості та здібності) та вчителя (чому я маю навчитися та як це зробити). Є. О. Комаров зазначає, що отримати знання та навички самоосвіти – означає сформувати, виховати в собі організатора, учителя (викладача) та учня [13, с. 36].

Отже, самоосвіту розуміють як самостійну роботу особистості щодо збагачення своїх знань, розуміння світу, свого місця та професії в ньому.

Досвід свідчить, що для усвідомлення необхідності самоосвіти потрібна достовірна інформація про свою особистість. Працівник ОВС отримує її в результаті самооцінки своїх якостей, здібностей, знань, навичок та умінь. Але завищена оцінка своїх розумових здібностей нічого не варта; розумний той, кого інші вважають розумним. Тому першочергове значення мають думки людей, які оточують, колективу, реальні успіхи у професійній діяльності. Правильна самооцінка поєднує в собі позитивне з хибами і таким чином формує мотиви

самовдосконалення. Самозадоволення може покласти край спробам особистісного та професійного зростання, призводить до призупинення в розвитку і навіть до регресу.

Перехід від формування мотиваційних установок у роботі з самоосвіти передбачає визначення цілей і завдань, шляхів, засобів та методів цієї роботи. Планування може здійснюватись у вигляді записаних чи висловлених самозобов'язань, у вигляді конкретних індивідуальних планів та ін. Слід пам'ятати, що між написаними правильними планами та успіхами прямого зв'язку немає, але тим не менше, чим більше працівник ОВС потребує роботи над собою, тим потрібніші для нього плани. Молодому працівнику ОВС, який починає службову кар'єру, ставиться безліч важливих завдань, і тому план є для нього необхідним робочим інструментом.

Вибір напрямів самоосвіти – справа індивідуальна і визначається тільки самою особистістю. Найбільш значущими з них, як правило, є:

- систематичне вивчення актуальних проблем внутрішньої та зовнішньої політики держави;

- оволодіння найбільш складними питаннями в галузі гуманітарних та соціально-економічних наук;

- підвищення рівня та якості знань за профільними, професійно значущими науками;

- підвищення рівня та якості знань у галузі соціальних наук, психології, педагогіки, які необхідні і в житті, і для досягнення значних результатів у службі, у професійному зростанні та практичній діяльності;

- постійне поповнення та розширення методичного арсеналу, який дає змогу вибрати адекватні методи та засоби освіти й самоосвіти;

- формування та розвиток культури спілкування, яка надає можливість установлювати тісний контакт і взаємодію під час виконання службових завдань;

- систематичне оновлення знань та умінь методики самовдосконалення, яка надає можливість постійно рухатись уперед у професійному зростанні.

Дослідники вважають, що для самоосвітньої діяльності особистості важливе значення має організація навчального процесу. Так, Б. Ф. Райський зазначає, що "...для формування в суб'єктів навчання готовності до безперервної самоосвіти потрібно включити самоосвіту в навчальний процес як об'єктивно необхідне заняття. Це не нав'язування додаткової, позапрограмної роботи, а

зміна характеру навчальної роботи” [16, с. 67]. На думку А. К. Громцевої, “...основним шляхом, який допомагає в оволодінні всім комплексом компонентів самоосвітньої діяльності, є насамперед відповідна організація навчальної роботи” [15, с. 32].

Б. Ф. Райський та М. Н. Скаткін визначили кілька основних шляхів, що забезпечують введення самоосвіти у навчальний процес:

рекомендування викладачем на занятті додаткових джерел, зокрема книг, журнальних статей, телепрограм;

включення до переліку питань для самостійної роботи, що передбачають самоосвітню діяльність (знайти свої приклади для ілюстрації вивченого, відповісти на проблемні запитання, сконструювати таблицю чи графік);

включення до завдань для самостійної роботи, планів семінарських та лабораторних робіт, до тематики наукових конференцій таких питань, що стимулювали б осіб, які навчаються, до самостійного пошуку джерел, необхідних для виконання завдань з подальшим їх опрацюванням;

надання особам, які навчаються, чи стимулювання їх самостійності під час конкретизації планів-семінарів, семінарських, лабораторних та інших практичних робіт;

стимулювання на заліках та іспитах осіб, які навчаються, що обізнані з додатковою літературою та самостійно знайшли нову літературу [16, с. 67–68].

Б. Ф. Райський та М. Н. Скаткін пишуть про кілька рівнів розвитку самоосвітніх умінь. Вони вважають, що на першому рівні особи, які навчаються, мають уміти здійснювати початкове опрацювання навчального матеріалу, наприклад, скласти план, конспектувати, спостерігати, тобто уміти вибрати спосіб діяльності й застосувати його, працюючи з джерелом. Уміння другого рівня – це уміння здійснювати окремі самоосвітні дії у пошуковій пізнавальній діяльності, тобто побачити проблему, визначити гіпотезу та зробити висновок. Уміння третього рівня стосуються пошукової самоосвітньої діяльності – це уміння використовувати додаткові джерела, уміння самостійно бачити проблему, визначити шляхи розв’язання, виконати план, зробити висновок та узагальнення [16, с. 87].

Реалізація планів самоосвіти здійснюється різними методами. Основний серед них – робота з літературою, різноманітною за своїм призначенням і змістом. Саме читання примножує багатство інтелектуального життя, розвиває розумові здібності, формує смак, учить осягати прекрасне.

Необхідно не просто уміти читати, а знати, як читати і що читати. Читання надає лише вихідний матеріал, головне полягає в обдумуванні отриманої інформації.

Самоосвіта пов'язана з навичками та уміннями швидко знаходити необхідну літературу, веденням особистого каталогу книг за напрямками, які досліджуються; попереднім ознайомленням з книгою, покажчиками та примітками; швидким орієнтуванням у тексті книги, аналізу її тексту, виділення основних думок, відокремлення основного від другорядного, розуміння висновків та ін.; потребою пов'язувати прочитане з уже наявними знаннями, самостійно оцінювати прочитаний матеріал, робити необхідні записи під час читання; одночасною роботою над кількома джерелами та ін.

Важливе значення нині має уміння орієнтуватись в потоці інформації. Воно складається зі знання джерел інформації, здатності швидко знаходити потрібні дані, швидко і правильно їх оцінювати, оперативно визначати шляхи та умови їх використання в теоретичній та практичній діяльності. Продуктивне читання під час самоосвіти передбачає самоконтроль та самоперевірку. Прочитавши та обдумавши будь-яку невелику та відносно закінчену частину тексту, що вивчається, читач, не заглядаючи у книгу, намагається правильно відповісти собі на такі запитання: про що говорить автор; що саме він говорить про це; як обґрунтовується думка; які висновки з прочитаного мають практичне значення та ін. Пошуки відповідей на запитання являються продовженням аналізу матеріалу, що вивчається, подальшим його обдумуванням і водночас самоперевіркою.

Значна кількість джерел інформації та необхідність усе переглянути, прочитати, обдумати, записати підвищує роль раціонального (швидкого) читання.

В. О. Сухомлинський уважав, що "...без самостійного читання неможливий свідомий вибір життєвого шляху. Щоб зацікавленість чимось не виявилась скороминущою і випадковою, хай у роки отрочтва людина багато читає, думає, шукає; хай інтелектуальне життя тісно пов'язується з творчими, трудовими інтересами. Самоосвіта якраз і являє собою єдність оволодіння знаннями на уроках і тієї самостійної інтелектуальної праці вдома, над книжкою, в якій виражається тривалий процес становлення схильностей, здібностей, покликання" [1, с. 424].

Б. Ф. Райський та М. Н. Скаткін виділяють такі основні самоосвітні уміння людини під час роботи з книгою:

ЮРИДИЧНА ОСВІТА І НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС У ВИЩІЙ ШКОЛІ

читання книги (суцільне читання, повторне читання, бігле чи ознайомлення з джерелом, часткове використання джерела);

відбір у книзі матеріалу з того чи іншого питання (з одного питання, з кількох питань до однієї теми, групування матеріалу з певного питання);

відшукування у книзі відповідей на поставлені запитання, що вимагають продуктивної пізнавальної діяльності (порівняння, аналіз, узагальнення, доказування чи спростування, оцінювання);

виділення основного та другорядного у тексті (складання заголовків, абзаців чи параграфів, виділення головної думки в кожному розділі, виділення вузлових питань, складання логічного плану з теми);

ведення записів прочитаного (складання плану прочитаного, складання анотації, складання конспекту, складання тезисів, виписки, цитування, відмітки, підкреслювання, реферування, рецензування та складання відгуків);

робота з критичною літературою;

вибір книги за допомогою каталогу, бібліографічного покажчика, довідника;

користування посібниками та довідниковим матеріалом (словниками, довідниками, таблицями) [16, с. 83].

Крім роботи з книгою, Б. Ф. Райський та М. Н. Скаткін виділяють самоосвітні уміння студентів, необхідні для слухання та запису усного мовлення. Зокрема, учені вважають, що особи, які навчаються, мають уміти складати план прослуханої лекції, записувати висновки на основі прослуханого, складати тези прослуханої лекції, конспектувати все викладене та опрацьовувати записи [16, с. 84].

В. К. Буряк зазначає, що для формування самостійності осіб, які навчаються, викладач має виконати такі завдання: відібрати матеріал, котрий треба засвоїти, перевести його в систему завдань, які необхідно виконати; організувати саме засвоєння матеріалу; організувати процес оволодіння особами, які навчаються, знаннями та способами дії з ними (оброблення); відібрати необхідні та доцільні у кожній конкретній навчальній ситуації форми і способи впливу на окремих осіб, які навчаються, і групи взагалі для регулювання діяльності осіб, які навчаються, у структурі цілісного педагогічного процесу (контроль) [10, с. 49].

Серед інших методів самоосвіти продуктивною є робота з технічними засобами: прослуховування аудіозаписів, що мають пізнавальне значення, та перегляд відеоматеріалів; робота на

персональному комп'ютері (діапазон завдань, що можуть виконуватись, тут достатньо великий: від діагностики рівня свого інтелектуального розвитку та підготовленості з різноманітних питань до інтелектуально-діяльнісного розвитку, удосконалення знань та оволодіння професійними навичками та вміннями; робота з освітніми сайтами Інтернету, використання електронної пошти для отримання необхідної інформації та ін.); самостійне виконання практичних завдань, цілеспрямоване спостереження за діяльністю досвідчених колег, підвищення кваліфікації на курсах, отримання другої вищої освіти та ін. Важливо, щоб усі методи, форми та засоби були підпорядковані загальній меті, узгоджувались між собою і під час роботи зростала їх ефективність.

Отже, самоосвіта передбачає послідовне навчання працівників ОВС видам та прийомам самостійної роботи із зростаючою мірою самостійності, пропаганду самоосвіти через роз'яснення і показ її значення в житті, заохочення працівників ОВС за використання інформації, отриманої шляхом самоосвіти, за успіхи в самостійній роботі з розширення знань.

Список використаних джерел

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / Сухомлинський В. О. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 5. – 639 с.
2. Костенко М. А. Педагогічні умови професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / М. А. Костенко. – Х., 2004. – 20 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Гончаренко С. У. ; під ред. С. Головка. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
4. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : підруч. / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.
5. Есипов Б. П. Самостоятельная работа учащихся в процессе обучения / Есипов Б. П. – М. : Просвещение, 1961. – 120 с.
6. Бабанский Ю. К. Рациональная организация учебной деятельности / Бабанский Ю. К. – М. : Знание, 1981. – 84 с.
7. Лернер И. Я. Проблемное обучение / Лернер И. Я. – М. : Знание, 1974. – 126 с.
8. Матюшкин А. М. Мышление, обучение, творчество / Матюшкин А. М. – М. : Из-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : МОДЭК, 2003. – 720 с.

ЮРИДИЧНА ОСВІТА І НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС У ВИЩІЙ ШКОЛІ

9. Буряк В. К. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра / В. К. Буряк // Рідна шк. – 2001. – № 9. – С. 49–51.

10. Буряк В. К. Умови та засоби самоосвіти студентів / В. К. Буряк // Вища шк. – 2002. – № 6. – С. 18–29.

11. Сметанський М. І. Методологічні засади активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів / М. І. Сметанський // Шлях освіти. – 2000. – № 4. – С. 9–13.

12. Шимко І. М. Дидактичні умови організації самостійної навчальної роботи студентів вищих навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / І. М. Шимко. – Кривий Ріг, 2003. – 20 с.

13. Комаров Е. А. Организация, психология и технология самообразования человека работающего / Е. А. Комаров // Упр. персоналом. – 2000. – № 4. – С. 32–36.

14. Трофимова Н. М. Самообразование и творческое развитие личности будущего специалиста / Н. М. Трофимова, Е. И. Еремина // Педагогика. – 2003. – № 2. – С. 42–47.

15. Громцева А. К. Формирование у школьников готовности к самообразованию / Громцева А. К. – М. : Педагогика, 1983. – 145 с.

16. Руководство самообразованием школьников / под ред. Б. Ф. Райского, М. Н. Скаткина. – М. : Просвещение, 1983. – 127 с.